

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЙНО- ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

Л.І. Трофименко

У статті автором обґрунтовано науково-теоретичні та методологічні засади змісту корекційного навчання з розвитку мовлення дошкільників із ЗНМ з позицій психолінгвістичного підходу.

Ключові слова: методологія, діти старшого дошкільного віку, загальний недорозвиток мовлення, психолінгвістичний підхід.

В статье автором раскрыты научно-теоретические и методологические основы содержания коррекционного обучения детей старшего дошкольного возраста с ОНР с позиций психолингвистического подхода.

Ключевые слова: методология, дети старшего дошкольного возраста, общее недоразвитие речи, психолингвистический подход.

Scientific-theoretical and methodological basis of content of developmental education of senior preschooler age children with general speech undevelopment is described in the article from the perspective of psycholinguistic approach.

Keywords: methodology, senior preschooler age children, general speech undevelopment, psycholinguistic approach.

У системі підготовки дітей до шкільного навчання розвиток мовлення посідає одне з центральних місць, оскільки мовлення відіграє важливу роль у формуванні психічної та навчальної діяльності дитини та її соціальної адаптації. Навіть незначні відхилення в мовленнєвому розвитку дитини викликають труднощі у засвоєнні навчальних програм з мовних предметів під час навчання у школі.

Однак порушення мовленнєвого розвитку має і більш широкі наслідки. Недостатнє засвоєння мовних засобів та мовленнєвих навичок обмежують можливості самостійного розвитку мовленнєвої системи, наприклад, самостійного засвоєння значення нових слів, термінів, з якими дитина стикається в навчальній літературі по всіх шкільних предметах. Це призводить до неповного розуміння усного або писемного мовлення, що утруднює процес набуття шкільних знань.

На сучасному етапі процес удосконалення та реформування системи дошкільної освіти потребує перегляду діагностики, змісту та методів

корекційного навчання дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку з урахуванням сучасних психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних, нейролінгвістичних, логопедичних досліджень мовленнєвої діяльності при порушеному онтогенезі.

У зв'язку з переходом до початкового шкільного навчання дітей з 6-річного віку виникає необхідність у більш ранньому і точному дослідженні та діагностиці мовленнєвої функції у дітей, розробці на цій основі корекційно-попереджувального та розвивального навчання. Оскільки термін навчання і виховання у дошкільному закладі скорочується, постає проблема перегляду його змістового наповнення.

Завдання корекційного навчання в старшій групі з розвитку мовлення ускладнюються, оскільки діти за один рік перебування в дитячому закладі повинні засвоїти обсяг практичних мовних знань, умінь і навичок, які необхідні для їхнього подальшого навчання в початковій школі, особливо важливо це для тих дітей, які прийшли у дитячий садок з дому і не відвідували загальноосвітні або спеціальні дошкільні заклади.

До теперішнього часу в Україні не існує цілісної системи корекційного навчання дітей із загальним недорозвитком мовлення шостого року життя в умовах дошкільного закладу, а зміст діючих методик недостатньо відповідає сучасним уявленням про мовленнєву діяльність таких дітей, її психологічні механізми і їх формування у процесі онтогенезу, особливо в лінгвістичній ланці.

Сьогодні проблеми спеціальної дошкільної педагогіки вимагають розробки нового програмно-методичного забезпечення процесу корекційного навчання дітей зазначеної категорії, що відвідують старші логопедичні групи в масових та спеціальних дошкільних установах і вступають (переважно) у початкові класи загальноосвітньої школи масового типу.

В основу програмно-методичного комплексу, що розробляється на даний момент, покладено результати експериментальних досліджень, проведених у лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України. Вони дозволили обґрунтувати та розробити систему роботи з діагностики, попередження та корекції загального недорозвитку мовлення II-III рівня в дітей старшого дошкільного віку. Вибудовуючи зміст програми як цілісну систему формування практичних мовних знань, умінь і навичок, ми спиралися на позиції психолінгвістичного підходу до діагностики, корекції та попередження мовленнєвих порушень у дошкільників, продовжуючи тим самим ідею корекційного навчання з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із ЗНМ (Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович. – К.: «Актуальна освіта», 2007. – 120 с.).

Розробка спеціальних методик навчання з позицій психолінгвістичного підходу у системі вивчення та корекції мовлення при ЗНМ є важливою проблемою сучасної логопедії. Цей підхід до вивчення та корекції мовленнєвої функції дозволяє дослідити специфіку несформованості мовної

системи, виявити особливості засвоєння дітьми усіх мовних закономірностей з виділенням семантичного компонента як одного із провідних у оволодінні знаннями та вміннями, пов'язаними з мовною дійсністю (Виготський Л.С., Головін Б.Н., Грибова О.Є., Соботович Є.Ф., Уфімцева Н.В., Шахнарович О.М., Шаховська С.М., Юрьєва Н.М. та ін.), а також граматичного та фонологічного компонентів лінгвістичної компетенції (Лурія О.Р., Леонтьєв О.М., Орфінська В.К., Слобін Д., Соботович Є.Ф., Сохін Ф.О., Чистович Л.О., Шахнарович О.М. та ін.).

Із зазначених позицій мовлення розглядається як діяльність. Це відкриває деякі додаткові можливості для дослідників та педагогів, а саме: будь-яка діяльність, у тому числі мовленнєва, має свою психологічну структуру та психологічні механізми, які забезпечують її формування. При мовленнєвих порушеннях спостерігається диференційована недостатність окремих психологічних механізмів та структурних компонентів мовленнєвої діяльності (дизартрія, дислалія, загальний недорозвиток мовлення), що дає логопеду можливість виявляти більш диференційовані механізми та проводити корекційні заходи.

На теперішній час положення «Концепції лінгвістичної підготовки дітей до шкільного навчання» (Соботович Є.Ф., 1997) є методологічними засадами для розробки нового змісту корекційного навчання дітей старшого дошкільного віку. Цей новий зміст являє собою цілісну систему лінгвістичних знань, мовленнєвих умінь та навичок, які діти повинні засвоїти в старшому дошкільному віці для успішного навчання у масовій школі. У зв'язку з цим у комплексній програмі розвитку мовлення представлено аналіз механізмів порушень мовленнєвої діяльності, її складної психологічної структури, виділені розумові операції (аналіз, синтез, співставлення, узагальнення, перенос, класифікація, абстрагування) та їх розвиток, виявлено психічні процеси, що забезпечують формування цих операцій (увага, пам'ять, сприймання, контроль) (Соботович Є.Ф.).

Науково-теоретичною та методологічною базою для розробки нового змісту корекційно-попереджувального і розвивального навчання дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ стали:

- концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку (Соботович Є.Ф.);

- концепція загальномовленнєвої підготовки дітей до шкільного навчання (Соботович Є.Ф.);

- нормативні показники і критерії мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку (Соботович Є.Ф.);

- концепції про структуру мовних знань, механізми їх засвоєння на практичному рівні оволодіння мовленнєвою діяльністю (Жинкин М.І., Зимня І.О., Леонтьєв О.О., Лурія О.Р., Слобін Д., Грін Дж., Шахнарович О.М. та ін.);

- психолінгвістичний підхід до аналізу мовленнєвого розвитку дитини і його формування у процесі нормального та порушеного онтогенезу

(Жукова Н.С., Леонтьев О.О., Піаже Ж., Соботович Є.Ф., Сохін Ф.А., Тамбовцева А.Г., Тищенко В.В., Шахнарович О.М., Юрьєва Н.М. та ін.);

– вчення про попередження та корекцію порушень мовленнєвого розвитку у дітей із ЗНМ (Волкова Л.С., Гріншпун Б.М., Жукова Н.С., Левіна Р.Є., Лалаєва Р.І., Мастюкова О.М., Соботович Є.Ф., Тарасун В.В., Філічева Т.Б., Чевельова Н.О., Чиркіна Г.В., Шеремет М.К. та ін.);

– вчення про тісний взаємозв'язок ліній розвитку фонетичної, лексичної та граматичної сторін мовлення з одного боку, та когнітивних процесів – з іншого (Виготський Л.С., Жинкін М.І., Левіна Р.Є., Лалаєва Р.І., Лурія О.Р. та ін.).

Зазначені положення дозволили виділити та розробити основні напрями корекційної роботи з подолання загального недорозвитку мовлення в умовах спеціальної групи для дітей з тяжкими вадами мовлення і визначити її мету й основні завдання: формування правильної звуковимови, засвоєння складової структури слова, розвиток фонематичних процесів, практичне засвоєння лексичних та граматичних засобів мовлення, розвиток зв'язного мовлення, підготовка до навчання грамоти, оволодіння елементами грамоти.

Рішення цих складних задач можливе при правильному доборі змісту навчання і способів його формування.

Зміст роботи на логопедичних заняттях з розвитку мовлення (зокрема з розвитку його лексичних засобів) передбачає у дитини достатній рівень розуміння зверненого до неї мовлення, спрямування уваги до морфологічного складу слова і засвоєння смислової (внутрішньої) і зовнішньої сторони речення, оволодіння семантикою мовних знаків різного рівня (слів, словосполучень).

Розвиток словника та словесного мислення передбачає необхідність оволодіння дитиною узагальнювальною функцією слова і його понятійною співвіднесеністю. Особливо велика увага приділяється формуванню семантичної структури слова, що веде до цілеспрямованого збагачення словесних засобів спілкування, а не тільки за рахунок розширення словника за лексичними темами, які вивчаються у дитячому садку.

Корекційно-попереджувальне навчання також має на меті формування певного рівня володіння граматичною системою мови, який забезпечує розуміння зв'язного мовлення, побудову власних висловлювань та основ норм правопису. В основі роботи з розвитку граматичної сторони мовлення приділяється увага формуванню в дитини системи граматичної словозміни, системи диференціації граматичних форм, відпрацюванню синтаксичного значення слова.

Розвиток та удосконалення зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ передбачає формування комунікативних умінь і навичок, яке відбувається у процесі формування діалогічного та монологічного мовлення. Розвиток мовленнєвої комунікації пов'язаний із накопиченням словникового запасу, а також із засвоєнням правил його використання. Ці правила засвоюються дітьми, як і мовлення в цілому, практичним шляхом поступово: спочатку

через сприйняття мовлення дорослого, потім у відображеному мовленні і, нарешті, використовують їх у самостійному мовленні. До цих правил відносяться різні зміни слів у залежності від поєднання їх із іншими словами в тому чи іншому висловлюванні, уточнюються лексичні і граматичні значення слів (І.С.Марченко). Корекційна робота передбачає сприйняття дітьми мовлення оточуючих в процесі практичної діяльності дітей і відбувається за такими напрямками: 1) формування і розвиток імпресивного мовлення; 2) формування і розвиток експресивного мовлення.

Наявність певного обсягу розуміння усного мовлення створює умови для формування навички складання простих поширених речень за запитаннями педагога з використанням наочності у процесі бесіди.

Під час формування смислової структури висловлювання логопед ставить запитання до кожного слова майбутнього речення. Наприклад, на малюнку зображений хлопчик, який складає пірамідку. Педагог запитує: *Хто намальований на малюнку? Що робить хлопчик? Що він складає?* Після цього діти самостійно розповідають, що намальовано на малюнку.

Формування і розвиток експресивного мовлення має на меті корекцію сприймання та породження зв'язного (діалогічного та монологічного) мовлення, вправлення у складанні монологічної розповіді з опорою на наочність.

У ході роботи з формування зв'язного контекстного висловлювання логопед разом із дітьми розглядає сюжетні картинки або їхню серію і ставить питання для визначення розуміння зв'язків між елементами ситуації. Діти самостійно складають невелику розповідь, спираючись на запитання логопеда та самостійно.

Дослідження особливостей формування фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ старшого дошкільного та молодшого шкільного віку показують, що частіше за усе загальними механізмами фонематичних порушень у цих дітей є системне порушення слухових операцій та слухових функцій (слухової уваги, слухової пам'яті, слухового контролю) (Гопіченко О.М., Данілавічюте Е.А., Собонович Є.Ф.). У зв'язку з цим зміст фонетико-фонематичного напрямку корекційно-попереджувального навчання включає в себе корекцію звуковимови, формування психологічних механізмів, що забезпечують розвиток фонематичних уявлень, формування звукових образів слів (фонематичних уявлень), в склад яких входять змішувані дитиною у вимові звуки через звуковий аналіз слів на матеріалі слів, що правильно вимовляються (за Собонович Є.Ф.).

Зазначена система роботи по формуванню фонетико-фонематичної сторони мовлення буде сприяти засвоєнню дітьми фонетичного принципу письма та попередженню дисграфій.

Підготовка до навчання грамоти ґрунтується не тільки на корекції звуковимовної сторони мовлення, розвитку фонематичних процесів, але і на розвитку зорового і слухового сприймання, пам'яті, уваги, контролю тощо.

тобто психологічних механізмів, що сприяють правильному формуванню писемного мовлення.

Упродовж усього часу формування мовної системи в дітей із ЗНМ також велика увага приділяється формуванню розумових операцій з мовними одиницями (фонемами, морфемами, словами). Кожен етап навчання являє собою взаємозв'язок структурних компонентів, що складають цілісність програми. Завдання попереднього розділу й етапів формування його компонентів органічно включаються в зміст наступного і є при цьому обов'язковими в системі навчання.

Безперервна система корекційного впливу на загальний недорозвиток мовлення включає в себе індивідуальні, підгрупові, групові логопедичні заняття, які є основною формою корекційного навчання в старшій групі дитячого навчального закладу в першій половині дня. Корекційне навчання дітей спрямоване на подолання мовленнєвих вад, а також на попередження можливих труднощів у засвоєнні шкільних знань, що обумовлені мовленнєвим недорозвитком.

У процесі спеціального навчання та виховання дітей в умовах дошкільного закладу реалізуються та узгоджуються завдання, які визначені у програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі».

Література:

1. Жукова Н.С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников / Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. – Екатеринбург: Изд-во АРД ЛТД, 1998. – 320 с.
2. Леонтьев А.А. Речевая деятельность / Леонтьев А.А. // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – С. 21 – 29.
3. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): Навч. пос. для студ. вищ. пед. нав. закл. / Марченко І.С. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.
4. Соботович Є.Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку / Є.Ф. Соботович // Дефектологія. – 2002. – №1. – С.2 – 7.
5. Соботович Е.Ф. Психолінгвистическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Соботович Е.Ф. – К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.
6. Соботович Є.Ф. Концепція загальномовленнєвої підготовки дітей до шкільного навчання / Є.Ф. Соботович // Дефектологія. – 1997. – №1. – С. 12-14.
7. Шахнарович А.М. Психолінгвистика: Сб. ст. / Сост. А.М.Шахнарович. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.